

Sanskrit Vrindam

1

संस्कृत वृद्धम्

भाग-1

पाठ 1. संस्कृत वर्णमाला

- स्वर तीन प्रकार के होते हैं— 1. ह्रस्व, 2. दीर्घ, 3. संयुक्त।
- व्यञ्जन तीन प्रकार के होते हैं— 1. स्पर्श, 2. अन्तःस्थ, 3. ऊष्म।
1. ह्रस्व स्वर— अ, उ, ऋ
2. दीर्घ स्वर— आ, ई, ऊ
3. संयुक्त स्वर— ए, ऐ, ओ, औ
1. स्पर्श— च, भ, प, ध, न्
2. अन्तःस्थ— य, र, ल, व्
3. ऊष्म— श, ष, स, ह
1. त् + र् + इ + श् + ऊ + ल् + अ
2. आ + श् + र् + अ + म् + अ
3. क् + अ + क् + ष + आ
4. प् + र् + अ + स् + अ + न् + न् + अ
5. य् + अ + ज् + ज् + अ + श् + आ + ल् + आ
6. श् + इ + क् + ष + इ + क् + आ
7. च् + इ + त् + र् + अ + क् + आ + र् + अ
8. उ + द् + य् + ओ + ग् + अ
9. व् + इ + च् + छ् + ए + द् + अ
10. अ + ज् + ज् + आ + त् + अ

पाठ 2. शब्द परिचय

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. मेघः	पुष्पे	वानराः
2. कन्दुकम्	छात्रौ	फलानि
3. कलिका	बालौ	गृहाणि
4. वृक्षः	कन्ये	कक्षाः
5. बाला	नृपौ	उद्यानानि
1. छात्रः — छात्रा 2. बालः — बाला
3. शिक्षकः — शिक्षिका 4. अध्यापकः — अध्यापिका
5. अजः — अजा 6. मूषकः — मूषिका
7. आचार्यः — आचार्या 8. बालकः — बालिका

3. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. वानरः	वानरौ	वानराः
2. छात्रः	छात्रौ	छात्राः
3. पादः	पादौ	पादाः
4. कन्दुकम्	कन्दुके	कन्दुकानि
5. पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि
6. गृहम्	गृहे	गृहाणि
7. कलिका	कलिके	कलिकाः
8. शिक्षिका	शिक्षिके	शिक्षिकाः
9. लता	लते	लताः
4. पुल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नपुंसकलिङ्ग
शुकः	रमा	पुस्तकम्
पिकः	वर्षा	पत्रम्
नरः	कन्या	आम्रम्
अनलः	मक्षिका	वस्त्रम्
चन्द्रः	धरा	फलकम्
- व्यजनम् — पंखा पत्राणि — अनेक पत्ते
उष्ट्रः — ऊँट मेघाः — अनेक बादल
नकुलौ — दो नेवले कन्दुकानि — अनेक गेंदें
 - कुक्कुराः — अनेक कुत्ते गृहम् — घर
अजा — बकरी कलिके — दो कलियाँ
अजः — बकरा मकरौ — दो मगरमच्छ

6. 1. मक्षिके	2. मेघौ	3. गायिके
4. गृहे	5. पादौ	6. कन्ये
7. 1. कमलानि	2. मयूराः	3. महिलाः
4. सैनिकाः	5. अजाः	6. नायिकाः

पाठ 3. धतु-परिचयः (क्रियाएँ)

1. 1. वद् — बोलना	2. खन् — खोदना
3. भू — होना	4. भज् — भजना करना
5. दा — देना	6. दृश् — देखना
7. पा — पीना	8. स्था — बैठना
9. तृ — तैरना	10. नम् — नमस्कार करना
2. 1. यच्छति — देता है	2. क्रीडति — खेलता है

3. जिघ्रति - सूँघता है 4. तिष्ठति - बैठता है
5. भ्रमति - घूमता है 6. गच्छति - जाता है
7. पश्यति - देखता है 8. नृत्यति - नाचता है
9. रक्षति - रक्षा करता है 10. भवति - होता है

3. 1. नमन्ति 2. गच्छन्ति 3. खनन्ति
4. पश्यन्ति 5. तरन्ति 6. खादन्ति
7. तिष्ठन्ति 8. रक्षन्ति

4. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. चलति	<u>चलतः</u>	<u>चलन्ति</u>
2. खेलति	<u>खेलतः</u>	<u>खेलन्ति</u>
3. लिखति	<u>लिखतः</u>	<u>लिखन्ति</u>
4. पश्यति	<u>पश्यतः</u>	<u>पश्यन्ति</u>
5. तिष्ठति	<u>तिष्ठतः</u>	<u>तिष्ठन्ति</u>
6. जिघ्रति	<u>जिघ्रतः</u>	<u>जिघ्रन्ति</u>
7. नमति	<u>नमतः</u>	<u>नमन्ति</u>
8. पचति	<u>पचतः</u>	<u>पचन्ति</u>

पाठ 4. सर्वनाम-परिचयः

1. 1. आवाम् - हम दो 2. सा - वह (स्त्रीलिंग)
3. किम् - क्या 4. यूयम् - तुम सब
5. माम् - मुझको 6. युष्मान् - तुम सबको
7. अहम् - मैं 8. कः - कौन
9. अस्मान् - हम सबको 10. त्वाम् - तुमको
2. 1. यूयम् 2. ते 3. अस्मान्
4. कानि 5. एताः 6. वयम्
7. तानि 8. युष्मान्
3. 1. ते 2. युवाम् 3. एतौ
4. एते 5. कौ 6. के

4. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. अहम्	आवाम्	<u>वयम्</u>
2. <u>त्वम्</u>	युवाम्	<u>यूयम्</u>
3. सः	<u>तौ</u>	ते
4. का	<u>के</u>	<u>काः</u>
5. माम्	<u>आवाम्</u>	अस्मान्
6. एषा	<u>एते</u>	एताः
7. तत्	ते	<u>तानि</u>
8. <u>त्वाम्</u>	युवाम्	युष्मान्

पाठ 5. प्रथम पुरुष

1. 1. ताः 2. सा 3. बालकौ
4. मयूराः 5. महिले 6. सैनिकः

2. 1. मृगौ धावतः। (द्विवचने)
2. पत्रम् पतति। (एकवचने)
3. छात्राः पठन्ति। (बहुवचने)
4. कमले विकसतः। (द्विवचने)
5. सैनिकाः रक्षन्ति। (बहुवचने)
6. ते लिखतः। (द्विवचने)
7. सा नमति। (एकवचने)
8. ताः पतन्ति। (बहुवचने)।
3. 1. चलति 2. चरन्ति 3. विकसतः
4. धावति 5. लिखतः 6. नमतः
7. गायन्ति 8. नृत्यति
4. 1. पठति 2. खेलन्ति 3. क्रीडतः
4. खादतः 5. नृत्यति 6. पतन्ति
7. गायति 8. वदति
5. 1. कमलानि विकसन्ति। 2. रमा लता च गच्छतः।
3. ते गायन्ति। 4. ते नृत्यतः।
5. सा क्रीडति (खेलति)। 6. अश्वौ धावतः।
7. फलानि पतन्ति। 8. ताः हसन्ति।

पाठ 6. मध्यम पुरुष

1. 1. भ्रमतः 2. नृत्यसि 3. खेलथ
4. चलति 5. खादथः 6. नमथ
2. 1. गच्छसि 2. लिखथ 3. नमन्ति
4. पठति 5. हसथः 6. पतन्ति
7. विकसति 8. पश्यति
3. 1. त्वम् 2. यूयम् 3. युवाम्
4. ताः 5. त्वम् 6. युवाम्
4. 1. त्वम् गायसि। (एकवचने)
2. ते पठन्ति। (बहुवचने)
3. युवाम् यच्छथः। (द्विवचने)
4. पुष्पाणि पतन्ति। (बहुवचने)
5. सा गायति। (एकवचने)
6. तौ धावतः। (द्विवचने)
7. सः रक्षति। (एकवचने)
8. यूयम् लेखं लिखथा। (बहुवचने)
5. 1. तौ धावतः। 2. यूयम् खादथा।
3. त्वम् पठसि। 4. युवाम् वदथः।
5. सा भ्रमति। 6. यूयम् पश्यथा।
7. तौ खनतः। 8. सा ईश्वरं भजति।

पाठ 7. उत्तम पुरुष

1. 1. गच्छन्ति 2. जिघ्रामि 3. वदति
4. भ्रमथ 5. क्रीडतः 6. पठावः
7. नमसि 8. स्मरामः
2. 1. आवाम् 2. ते 3. कृषकः
4. वयम् 5. सा 6. युवाम्
7. अहम् 8. यूयम्
3. 1. अहम् क्रीडामि 2. आवाम् गच्छावः
3. वयम् रक्षामः 4. आवाम् कुत्र गच्छावः?
5. अहम् लेखं लिखामि 6. वयम् तरामः
7. आवाम् धावावः 8. अहम् नृत्यामि
4. 1. आवाम् - खेलावः 2. ते - हसन्ति
3. त्वम् - खादसि 4. वयम् - पठामः
5. तौ - क्रीडतः 6. यूयम् - वदथ
5. 1. वयम् तरामः 2. त्वम् जिघ्रामि
3. तौ हसतः 4. आवाम् धावावः
5. ते पिबन्ति 6. युवाम् लिखथः
7. अहम् पश्यामि 8. यूयम् गच्छथ
6. एकवचन द्विवचन बहुवचन
1. पिबामि पिबावः पिबामः
2. क्रीडामि क्रीडावः क्रीडामः
3. पश्यसि पश्यथः पश्यथ
4. तरामि तरावः तरामः
5. रक्षसि रक्षथ रक्षथ
6. जिघ्रामि जिघ्रावः जिघ्रामः
7. वदसि वदथः वदथ
8. पचामि पचावः पचामः

पाठ 8. विशेषण-परिचयः

1. 1. शोभनः 2. निर्मलम् 3. विशालः
4. सरला 5. श्वेतम् 6. चतुरा
2. 1. चतुरः - शृगालः 2. मधुरा - वाणी
3. कृशा - बालिका 4. मनोहराणि - पुष्पाणि
5. चपलः - वानरः 6. हरितः - शुकः
7. पीतम् - वस्त्रम् 8. मधुराणि - फलानि
3. 1. चतुरा - सा चतुरा बाला अस्ति।
2. शीतलम् - शीतलम् जलम् वहति।
3. मधुरम् - वानरः मधुरम् आम्रम् खादति।
4. उत्तमः - रामः छात्रेषु उत्तमः अस्ति।
5. विशालः - एषः विशालः वृक्षः अस्ति।

6. श्यामा - श्यामा कोकिला कूजति।

4. 1. एतत् जलम् स्वच्छम् अस्ति।
2. कृष्णः पिकः गायति।
3. हरितौ शुकौ वदतः।
4. सः श्रेष्ठः नरः अस्ति।
5. सा मधुराणि फलानि खादति।
6. एतत् शोभनम् उद्यानम् अस्ति।
5. 1. सुन्दरः 2. सुन्दरा 3. सुन्दरम्
4. सुन्दराणि 5. सुन्दरौ 6. सुन्दराः

पाठ 9. अव्यय-पद

1. 1. मा 2. उच्चैः 3. तीव्रम्
4. कुत्र 5. सदा 6. बहिः
7. यदा, तदा 8. इतस्ततः
2. 1. अधुना - अब 2. सर्वत्र - सब जगह
3. सर्वदा - हमेशा 4. अन्तः - अन्दर
5. यत्र - जहाँ 6. एव - ही
7. अपि - भी
3. 1. गौरवः कुत्र गच्छति।
2. गौरवः कदापि असत्यं न वदति।
3. गौरवः सदा प्रातःकाले पठति।
4. गौरवः तीव्रम् धावति।
5. गौरवः सायंकाले अपि व्यायामम् करोति।
6. गौरवः उच्चैः हसति।
7. गौरवः सर्वदा प्रातःकाले क्रीडति
4. 1. च 2. सदा 3. सर्वत्र
4. तीव्रम् 5. सदैव 6. यत्र, तत्र
5. 1. बालाः इतस्ततः भ्रमन्ति।
2. वयम् तत्र पठामः।
3. ईश्वरः सर्वत्र अस्ति।
4. रामः श्यामः च गच्छतः।
5. युवाम् कुत्र पठथः?
6. अहम् अपि पठामि।
7. गजः शनैः चलति।
8. सः तीव्रम् धावति।

पाठ 10. कारक-परिचयः

1. 1. सम्बन्ध 2. कर्म 3. सम्प्रदान
4. अधिकरण 5. करण 6. कर्ता
7. अपादान

2. 1. कर्ता - ने
2. कर्म - को
3. करण - से, के द्वारा
4. सम्प्रदान - को, के लिए
5. अपादान - से (अलग होने अर्थ में)
6. सम्बन्ध - का, के, की
7. अधिकरण - में, पर
8. सम्बोधन - हे, अरे, भो

3. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. देवः	देवौ	देवाः
2. लतया	लताभ्याम्	लताभिः
3. फलाय	फलाभ्याम्	फलेभ्यः
4. अश्वे	अश्वयोः	अश्वेषु
5. बालिका	बालिके	बालिकाः
6. वस्त्रात्	वस्त्राभ्याम्	वस्त्रेभ्यः
7. रमया	रमाभ्याम्	रमाभिः
8. नरस्य	नरयोः	नराणाम्

पाठ 11. कर्ता कारक-प्रथमा विभक्ति

1. 1. गायकः 2. पिकाः 3. सैनिकौ
4. यूयम् 5. अहम् 6. त्वम्
7. वयम् 8. युवाम् 9. मृगः
10. मेघाः
2. एकवचन द्विवचन बहुवचन
1. छात्रः पठति। छात्रौ पठतः। छात्राः पठन्ति।
2. त्वम् गच्छसि। युवाम् गच्छथः। यूयम् गच्छथ।
3. सा पचति। ते पचतः। ताः पचन्ति।
4. वानरः कूर्दति। वानरौ कूर्दतः। वानराः कूर्दन्ति।
5. अहम् पठामि। आवाम् पठामः। वयम् पठामः।
6. सः भ्रमति। तौ भ्रमतः। ते भ्रमन्ति।
3. 1. जिघ्रतः - सूँघते हैं (वे दो)
2. पिबामः - पीते हैं (हम सब)
3. तरन्ति - तैरते हैं (वे सब)
4. भजामि - भजता हूँ (मैं)
5. तिष्ठ - बैठना
6. धावसि - दौड़ते हो (तुम)
7. खाद् - खाना
8. वद् - बोलना
4. 1. अश्वाः धावन्ति 2. बालः क्रीडति
3. त्वम् नृत्यसि 4. रीना हसति
5. तौ भ्रमतः 6. आवाम् गायामः

7. ते पठन्ति
8. छात्रौ लिखतः

पाठ 12. कर्ता कारक-द्वितीया विभक्ति

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. पुस्तकम्	पुस्तके	पुस्तकानि
2. जलम्	जले	जलानि
3. विद्यालयम्	विद्यालयौ	विद्यालयान्
4. उद्यानम्	उद्याने	उद्यानानि
5. ग्रामम्	ग्रामौ	ग्रामान्
6. पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि
7. अध्यापकम्	अध्यापकौ	अध्यापकान्
2. 1. पादपान् 2. पाठम् 3. पत्रम्
4. विद्यालयम् 5. शिक्षकम् 6. पत्राणि
7. स्नानम् 8. मूषकम् 9. क्रीडाक्षेत्रम्
10. दुग्धम्
 3. 1. छात्रः पुस्तकानि पठति। 2. अहम् मोदकानि खादामि।
3. सा पत्राणि लिखति। 4. रामः पादपान् सिञ्चति।
5. ते पुष्पाणि जिघ्रन्ति। 6. छात्राः शिक्षकान् नमन्ति।
 4. 1. पुष्पम् - केशवः पुष्पम् जिघ्रति।
2. देशम् - सैनिकाः देशम् रक्षन्ति।
3. गुरुम् - छात्राः गुरुम् नमन्ति।
4. उद्यानम् - राधा उद्यानम् गच्छति।
5. नृत्यम् - नर्तकः नृत्यम् करोति।
6. पाठान् - छात्राः पाठान् स्मरन्ति।
7. पत्राणि - वृक्षात् पत्राणि पतन्ति।
8. लेखान् - राघवः लेखान् लिखति।
 5. 1. बालः दुग्धं पिबति।
2. तौ ग्रामम् गच्छतः।
3. ते लेखम् लिखतः।
4. रोहितः भोजनम् खादति।
5. वयम् सत्यम् वदामः।
6. त्वम् कार्यम् करोषि।
7. अहम् पादपान् सिञ्चामि।
8. युवाम् विद्यालयम् गच्छतः।

पाठ 13. करण कारक-तृतीया विभक्ति

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. बालकेन	बालकाभ्याम्	बालकैः
2. पुस्तकेन	पुस्तकाभ्याम्	पुस्तकैः
3. कन्दुकेन	कन्दुकाभ्याम्	कन्दुकैः
4. कलमेन	कलमाभ्याम्	कलमैः

5. नेत्रेण	नेत्राभ्याम्	नेत्रैः
6. पुत्रेण	पुत्राभ्याम्	पुत्रैः
7. हस्तेन	हस्ताभ्याम्	हस्तैः
2. 1. पादैः 2. नेत्राभ्याम् 3. नासिकया
 4. हस्तेन 5. रामेण 6. कन्दुकेन
 3. 1. कर्णाभ्याम् 2. बाणेन 3. मुखेन
 4. पादाभ्याम् 5. पादैः 6. नासिकया
 4. 1. वर्णेन 2. स्वभावेन 3. जलेन
 4. पुत्रेण 5. रेलयानेन 6. मुखेन
 5. 1. सा हस्तेन लिखति।
 2. आवाम् कन्दुकेन क्रीडावः।
 3. छात्राः छात्रैः सह क्रीडन्ति।
 4. अहम् पुत्रेण सह गच्छामि।
 5. सः पादेन खञ्जः अस्ति।
 6. सः अक्षणा काणः अस्ति।

पाठ 14. सम्प्रदान कारक-चतुर्थी विभक्ति

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. छात्राय	छात्राभ्याम्	छात्रेभ्यः
2. मित्राय	मित्राभ्याम्	मित्रेभ्यः
3. फलाय	फलाभ्याम्	फलेभ्यः
4. देवाय	देवाभ्याम्	देवेभ्यः
5. विद्यायै	विद्याभ्याम्	विद्याभ्यः
6. लतायै	लताभ्याम्	लताभ्यः
2. 1. परोपकाराय 2. मित्राय 3. निर्धनाय
 4. सूर्याय 5. आचार्याय 6. पूजनाय
 7. शिष्याय
 3. 1. प्रकाशाय 2. परोपकाराय 3. जलाय
 4. शरीराय 5. पठनाय 6. पुत्राय
 4. 1. क्रीडनाय 2. पठनाय 3. बालकाय
 4. प्रकाशाय 5. विश्रामाय 6. आचार्याय
 5. 1. बालाय – बच्चे के लिए
 2. लतायै – लता के लिए
 3. नराय – मनुष्य के लिए
 4. फलेभ्यः – फलों के लिए
 5. देवाय – देव के लिए
 6. छात्राभ्याम् – दो छात्रों के लिए
 6. 1. मेघाः जलाय वर्षन्ति।
 2. बालाः क्रीडनाय गच्छन्ति।
 3. राजा निर्धनाय धनम् यच्छति।

4. सैनिकाः देशस्य रक्षाय भवन्ति।
5. गृहम् वसनाय भवति।
6. अहम् पूजनाय देवालयम् गच्छामि।

पाठ 15. अपादान कारक-पंचमी विभक्ति

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. वृक्षात्	वृक्षाभ्याम्	वृक्षेभ्यः
2. पत्रात्	पत्राभ्याम्	पत्रेभ्यः
3. बालकात्	बालकाभ्याम्	बालकेभ्यः
4. अध्यापकात्	अध्यापकाभ्याम्	अध्यापकेभ्यः
5. विद्यायाः	विद्याभ्याम्	विद्याभ्यः
6. विद्यालयात्	विद्यालयाभ्याम्	विद्यालयेभ्यः
2. 1. कुक्कुरात् 2. वनात् 3. ग्रामात्
 4. विद्यायाः 5. भोजनात् 6. वृक्षेभ्यः
 3. 1. विडालात् 2. पर्वतात् 3. विद्यायाः
 4. वृक्षात् 5. अश्वात्
 4. 1. मेघेभ्यः जलम् वर्षन्ति।
 2. छात्राः अध्यापकेभ्यः पठन्ति।
 3. पर्वतेभ्यः नदी निर्गच्छति।
 4. नराः गृहेभ्यः बहिः गच्छन्ति।
 5. अहम् आपणेभ्यः मोदकानि आनयामि।
 5. 1. सैनिकः अश्वात् पतति।
 2. गंगा हिमालयात् निर्गच्छति।
 3. कृषकः ग्रामात् आगच्छति।
 4. लतायाः पुष्पाणि पतन्ति।
 5. बालकः सर्पात् बिभेति।
 6. मेघेभ्यः वर्षा भवति।

पाठ 16. सम्बन्ध कारक-षष्ठी विभक्ति

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. वृक्षस्य	वृक्षयोः	वृक्षाणाम्
2. बालकस्य	बालकयोः	बालकानाम्
3. शाखायाः	शाखयोः	शाखानाम्
4. फलस्य	फलयोः	फलानाम्
5. विद्यायाः	विद्ययोः	विद्यानाम्
6. पुष्पस्य	पुष्पयोः	पुष्पाणाम्
2. 1. लक्ष्मणस्य 2. नदीनाम् 3. गंगायाः
 4. वृक्षाणाम् 5. महाभारतस्य
 3. 1. बकस्य 2. सूर्यस्य 3. वृक्षाणाम्
 4. गंगायाः 5. लक्ष्मणस्य 6. भारतस्य

4. 1. कस्य वर्णः नीलः अस्ति?
2. मम पिता दिल्लीनगरम् गच्छति।
3. कस्याः उपरि खगः तिष्ठति?
4. कस्य प्रकाशेन तमः नश्यति?
5. बालकस्यः माता आगच्छति।
5. 1. लक्ष्मणः रामस्य अनुजः अस्ति।
2. वृक्षाणाम् पत्राणि हरिताः भवन्ति।
3. गंगायाम् जलम् निर्मला अस्ति।
4. अहम् भारतस्य नागरिकः अस्मि।
5. कमलस्य वर्णः रक्तः भवति।
6. वृक्षस्य उपरि वानराः कूर्दन्ति।

पाठ 17. अधिकरण कारक-सप्तमी विभक्ति

1.	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1.	बालके	बालकयोः	बालकेषु
2.	वृक्षे	वृक्षयोः	वृक्षेषु
3.	कक्षायाम्	कक्षयोः	कक्षासु
4.	गंगायाम्	गंगयोः	गंगासु
5.	फले	फलयोः	फलेषु
6.	उद्याने	उद्यानयोः	उद्यानेषु
2.	1. सरोवरे	2. खगेषु	3. जले
	4. वृक्षेषु	5. उद्याने	6. नीडेषु
3.	1. वने	2. वृक्षेषु	3. सरोवरे
	4. आकाशे	5. उद्याने	6. विद्यालये
4.	1. तडागे — तालाब में		
	2. चित्रेषु — चित्रों में		
	3. उद्यानयोः — दो बगीचों में		
	4. गृहेषु — घरों में		
	5. पुस्तकालये — पुस्तकालय में		
	6. वृक्षयोः — दो पेड़ों पर		
	7. पर्वते — पहाड़ पर		
	8. गंगायाम् — गंगा में		
	9. नगरेषु — शहरों में		
5.	1. मत्स्याः जले तरन्ति।		
	2. ग्रीष्मकाले जनाः पर्वतेषु गच्छन्ति।		
	3. विद्यालये छात्राः पठन्ति।		
	4. अहम् कोलकातानगरे वसामि।		
	5. न्यायधीशः न्यायालये न्यायं करोति।		
6.	1. वृक्षेषु खगाः वसन्ति।		
	2. छात्राः विद्यालयेषु पठन्ति।		

3. मम गृहम् दिल्लीनगरे अस्ति।
4. मकराः जले वसन्ति।
5. जनाः देवालये अर्चन्ति।
6. सरोवरे हंसाः सन्ति।

पाठ 18. आदर्श श्लोकाः

1. 1. सरस्वत्याः 2. सर्वे जनाः 3. आलस्यम्
4. उद्यमः 5. कुटुम्बकम् 6. दैवम्
2. 1. सर्वे भवन्तु सुखिनः, सर्वे सन्तु निरामयाः।
- सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चित् दुःख-भाग् भवेत्॥
2. नमन्ति फलिनो वृक्षाः, नमन्ति गुणिनो जनाः।
- शुष्कवृक्षाश्च मूर्खाश्च, न नमन्ति कदाचन॥

पाठ 19. लृट् लकार (भविष्यत् काल)

1.	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1.	क्रीडिष्यसि	क्रीडिष्यथः	क्रीडिष्यथ
2.	पतिष्यामि	पतिष्यावः	पतिष्यामः
3.	वदिष्यसि	वदिष्यथः	वदिष्यथ
4.	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
5.	हसिष्यामि	हसिष्यावः	हसिष्यामः
6.	गमिष्यसि	गमिष्यथः	गमिष्यथ
7.	चलिष्यति	चलिष्यतः	चलिष्यन्ति
8.	खादिष्यामि	खादिष्यावः	खादिष्यामः
9.	नंस्यति	नंस्यतः	नंस्यन्ति
10.	धाविष्यति	धाविष्यतः	धाविष्यन्ति
2.	1. पठिष्यामि	2. हसिष्यसि	3. द्रक्ष्यति
	4. खेलिष्यतः	5. नर्तिष्यथः	6. आगमिष्यामि
	7. लेखिष्यामः		
3.	1. गास्यति	2. पास्यसि	3. क्रीडिष्यामः
	4. दास्यन्ति	5. धाविष्यन्ति	6. पठिष्यामि
4.	1. अहम् गीतं गास्यामि।		
	2. त्वम् नर्तिष्यसि।		
	3. सः पुस्तकालये पठिष्यति।		
	4. सैनिकाः देशस्य रक्षां करिष्यन्ति।		
	5. युवाम् मेलकम् गमिष्यथः।		
5.	द्विवचन	बहुवचन	
	तौ पठिष्यतः	ते पठिष्यन्ति	
	युवाम् पठिष्यथः	यूयम् पठिष्यथ	
	आवाम् पठिष्यावः	वयम् पठिष्यामः	
6.	1. अश्वाः तीव्राः धाविष्यन्ति।		

2. युवाम् क्रीडाक्षेत्रे क्रीडिष्यथः।
3. तौ गीतम् गास्यतः।
4. राधा रेखा च नर्तिष्यतः।

पाठ 20. संख्यावाची-शब्दाः

1. 1. चत्वारः 2. षोडश 3. एकादशः
4. विंशतिः 5. चतुर्विंशतिः 6. पञ्चविंशतिः
7. त्रिंशत् 8. चत्वारिंशत्
2. 1. 3 - त्रि 2. 5 - पञ्च
3. 7 - सप्त 4. 11 - एकादश
5. 17 - सप्तदश 6. 21 - एकविंशतिः
7. 23 - त्रयोविंशतिः 8. 19 - एकोनविंशतिः
9. 24 - चतुर्विंशतिः 10. 15 - पञ्चदश
3. 1. एक 2. द्वि 3. त्रि
4. चतुर् 5. पञ्च 6. षट्
7. सप्त 8. अष्ट 9. नव
10. दश

अभ्यास पुस्तिका

पाठ-1

1. परिवार - प् + अ + र् + इ + व् + आ + र् + अ
2. विषय - व् + इ + ष् + अ + य् + अ
3. रोहण - र् + ओ + ह् + अ + ण् + अ
4. आज्ञा - आ + ज् + ज् + आ
5. नवदीप - न् + अ + व् + अ + द् + ई + प् + अ
6. प्रतीक्षा - प् + र् + अ + त् + ई + क् + ष् + आ
7. पुस्तकालय - प् + उ + स् + त् + अ + क् + आ + ल् + अ + य् + अ
8. अध्यापिका - अ + ध् + य् + आ + प् + इ + क् + आ
9. शिक्षकः - श् + इ + क् + ष् + अ + क् + अः
10. नरेश - न् + अ + र् + ए + श् + अ

पाठ-2

1. पुल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुल्लिङ्ग
सेवकः	सेविका	मूषिका	मूषकः
शिक्षकः	शिक्षिका	बाला	बालः
नर्तकः	नर्तकी	प्राचार्या	प्राचार्यः
आचार्यः	आचार्या	छात्रा	छात्रः
चटकः	चटका	बालिका	बालकः
		अध्यापिका	अध्यापकः
		अजा	अजः
2. पुल्लिङ्ग
 स्त्रीलिङ्ग | नपुंसकलिङ्ग || मृगः | अम्बा | फलम् |

वृक्षः	चटका	चक्रम्
मूषकः	कन्या	कन्दुकम्
नर्तकः	लता	पुस्तकम्
छात्रः	गायिका	कमलम्

पाठ-3

1. यच्छति- दा
2. खनति- खन्
3. जिघ्रति- घ्रा
4. भजति- भज्
5. पश्यति- दृश्
6. वदति- वद्
7. तरति- तृ
8. भवति- भू
9. नृत्यति- नृत्
10. गच्छति- गम्
11. गायति- गै
12. पिबति- पा

पाठ-4

1. अहम्- मैं
2. एषा- यह (स्त्रीलिङ्ग)
3. यूयम्- तुम सब
4. आवाम्- हम दो
5. माम्- मुझको
6. त्वम्- तू (तुम)
7. त्वाम्- तुझको
8. मम- मेरा
9. तौ- वे दो
10. सा- वह (स्त्रीलिङ्ग)
11. एतत्- यह (नपुंसकलिङ्ग)
12. तत्- वह (नपुंसकलिङ्ग)

पाठ-5

1. छात्राः 2. गायिका 3. सा
4. अहम् 5. त्वम् 6. ते
2. 1. भजन्ति 2. स्मरति 3. खनति
4. नमन्ति 5. खेलतः 6. पिबतः
3. **द्विवचन** **बहुवचन**
1. कन्ये खगं पश्यतः। कन्या खगं पश्यन्ति।
2. तौ तरणताले तरतः। ते तरणताले तरन्ति।
3. ते गीतं गायतः। ताः गीतं गायन्ति।
4. रामौ पुस्तकालयं गच्छतः। रामाः पुस्तकालयं गच्छन्ति।
5. सीते उद्याने भ्रमतः। सीताः उद्याने भ्रमन्ति।

पाठ-6

1. 1. त्वम् 2. यूयम् 3. यूयम्
4. त्वम् 5. युवाम् 6. युवाम्
2. 1. नमथः 2. करोषि 3. गच्छथ
4. खादसि 5. स्थ 6. वसथः
3. 1. त्वम् पाठं स्मरसि। 2. यूयम् कुत्र वसथः?
3. यूवाम् क्रीडाक्षेत्रे क्रीडथः। 4. युवाम् सत्यं वदथः।
5. यूयम् चायं पिबथ। 6. त्वम् चित्रं पश्यसि।

पाठ-7

1. तरावः 2. गच्छामि 3. जिघ्रामः
4. लिखाति 5. भजामः 6. पश्यावः
1. वयम् 2. अहम् 3. अहम्
4. वयम् 5. वयम् 6. आवाम्
- द्विवचन** **बहुवचन**
 1. आवाम् लेखं लिखावः। वयम् लेखं लिखामः।
 2. आवाम् प्रातःकाले भ्रमावः। वयम् प्रातःकाले भ्रमामः।
 3. आवाम् पुष्पं जिघ्रावः। वयम् पुष्पं जिघ्रामः।
 4. आवाम् क्षेत्रं खनावः। वयम् क्षेत्रं खनामः।
 5. आवाम् सरोवरे तरावः। वयम् सरोवरे तरामः।

पाठ-8

1. मधुरम् 2. शीतलम् 3. कृष्णः
4. श्वेतः 5. निर्मलम् 6. श्रेष्ठा
7. सुन्दरम् 8. मधुराणि
- श्वेतम् - पाटलम् श्वेतम् अपि भवति।
चतुरः - शृगालः चतुरः अस्ति।
विशालः - एषः पर्वतः विशालः अस्ति।
उष्णम् - राधा उष्णम् दुग्धं पिबति।
सुन्दरम् - कमलम् सुन्दरम् भवति।

पाठ-9

1. सदा 2. यत्र 3. शनैः
4. उच्चैः 5. तीव्रम् 6. कुत्र
7. अद्य 8. इतस्ततः 9. कदापि
10. मा
1. राधिका सदा सत्यं वदति।
2. राधिका तीव्रम् धावति।
3. राधिका कुत्र वसति?
4. राधिका अपि लेखं लिखति।
5. राधिका सर्वदा व्यायामं करोति।
6. राधिका गृहं प्रति गच्छति।
- अपि - भी कदापि - कभी
यथा-तथा - जैसा-वैसा सर्वत्र - सब जगह
बहिः - बाहर अन्तः - अन्दर
अधुना - अब च - और
कदा - कब सर्वदा - हमेशा, सदा

पाठ-10

- एकवचन** **द्विवचन** **बहुवचन**
 1. बालकेन बालकाभ्याम् बालकैः
2. अश्वात् अश्वाभ्याम् अश्वेभ्यः
3. मयूरः मयूरौ मयूराः
4. रमायै रमाभ्याम् रमाभ्यः
5. बालायाम् बालयोः बालासु
6. पुष्पम् पुष्पे पुष्पाणि
7. गृहस्य गृहयोः गृहाणाम्
8. गायिकया गायिकाभ्याम् गायिकाभिः
9. उद्यानाय उद्यानाभ्याम् उद्यानेभ्यः
10. फलम् फले फलानि
11. लतायाः लताभ्याम् लताभ्यः
12. वृक्षस्य वृक्षयोः वृक्षाणाम्
1. प्रथमा - कर्ता 2. द्वितीया - कर्म
3. तृतीया - करण 4. चतुर्थी - सम्प्रदान
5. पञ्चमी - अपादान 6. षष्ठी - सम्बन्ध
7. सप्तमी - अधिकरण

पाठ-11

1. वानराः 2. छात्रौ 3. त्वम्
4. वयम् 5. अहम् 6. सिंहौ
7. युवाम् 8. आवाम् 9. छात्रः
- द्विवचन** **बहुवचन**
 1. युवाम् हसथः। यूयम् हसथ।
2. नर्तकौ नृत्यतः। नर्तकाः नृत्यन्ति।
3. श्रमिकौ खनतः। श्रमिकाः खनन्ति।
4. छात्रे लिखतः। छात्राः लिखन्ति।
5. अश्वौ धावतः। अश्वाः धावन्ति।
6. आवाम् खेलावः। वयम् खेलामः।
7. शुकौ वदतः। शुकाः वदन्ति।

पाठ-12

- एकवचन** **द्विवचन** **बहुवचन**
 1. छात्रम् छात्रौ छात्रान्
2. गृहम् गृहे गृहाणि
3. मित्रम् मित्रे मित्राणि
4. रामम् रामौ रामान्
5. उद्यानम् उद्याने उद्यानानि
6. वाटिकाम् वाटिके वाटिकाः
7. खगम् खगौ खगान्
8. पत्रम् पत्रे पत्राणि

2. 1. पाठम्	2. जलम्	3. फलम्
4. भोजनम्	5. विद्यालयम्	

पाठ-13

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. गंगया	गंगाभ्याम्	गंगाभिः
2. लतया	लताभ्याम्	लताभिः
3. वस्त्रेण	वस्त्राभ्याम्	वस्त्रैः
4. धनेन	धनाभ्याम्	धनैः
5. विद्यया	विद्याभ्याम्	विद्याभिः
6. गजेन	गजाभ्याम्	गजैः
7. पादेन	पादाभ्याम्	पादैः
8. हस्तेन	हस्ताभ्याम्	हस्तैः
2. 1. पुस्तकेन	2. वर्णेन	3. कलमेन
4. रेलयानेन	5. हस्तेन	

पाठ-14

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन		
1. विद्यायै	विद्याभ्याम्	विद्याभ्यः		
2. धनाय	धनाभ्याम्	धनेभ्यः		
3. वस्त्राय	वस्त्राभ्याम्	वस्त्रेभ्यः		
4. बालकाय	बालकाभ्याम्	बालकेभ्यः		
5. मित्राय	मित्राभ्याम्	मित्रेभ्यः		
6. लतायै	लताभ्याम्	लताभ्यः		
7. गजाय	गजाभ्याम्	गजेभ्यः		
8. खगाय	खगाभ्याम्	खगेभ्यः		
2. पदम्	मूलशब्दः लिङ्गम्	वचनम्	विभक्तिः	
छात्राभ्याम्	छात्र	पुल्लिङ्ग	द्विवचनम्	तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी
अश्वेभ्यः	अश्व	पुल्लिङ्ग	बहुवचनम्	चतुर्थी, पञ्चमी
लतायै	लता	स्त्रीलिङ्ग	एकवचनम्	चतुर्थी
शुकाय	शुक	पुल्लिङ्ग	एकवचनम्	चतुर्थी
मृगाभ्याम्	मृग	पुल्लिङ्ग	द्विवचनम्	तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी
मित्राय	मित्र	नपुंसकलिङ्ग		चतुर्थी

पाठ-15

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. गंगायाः	गंगाभ्याम्	गंगाभ्यः
2. सिंहात्	सिंहाभ्याम्	सिंहेभ्यः

3. बालकात्	बालकाभ्याम्	बालकेभ्यः
4. नरात्	नराभ्याम्	नरेभ्यः
5. विद्यायाः	विद्याभ्याम्	विद्याभ्यः
6. छात्रात्	छात्राभ्याम्	छात्रेभ्यः
7. मृगात्	मृगाभ्याम्	मृगेभ्यः
8. धनात्	धनाभ्याम्	धनेभ्यः
2. 1. सर्पात्	2. अश्वत्	3. वृक्षात्
4. विद्यालयात्	5. वनात्	6. वायुयानात्

पाठ-16

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. शिक्षकस्य	शिक्षकयोः	शिक्षकाणाम्
2. लतायाः	लतयोः	लतानाम्
3. छात्रस्य	छात्रयोः	छात्राणाम्
4. बालिकायाः	बालिकयोः	बालिकानाम्
5. धनस्य	धनयोः	धनानाम्
6. मित्रस्य	मित्रयोः	मित्राणाम्
7. विद्यायाः	विद्ययोः	विद्यानाम्
8. उद्यानस्य	उद्यानयोः	उद्यानानाम्
2. 1. रामः दशरथस्य पुत्रः आसीत्।		
2. वृक्षाणाम् उपरि खगाः कूजन्ति।		
3. रामायणस्य लेखकः वाल्मीकिः आसीत्।		
4. काकस्य स्वरः कर्कशः भवति।		
5. नदीनाम् जलं शीतलम् भवति।		

पाठ-17

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. वने	वनयोः	वनेषु
2. वृक्षे	वृक्षयोः	वृक्षेषु
3. विद्यालये	विद्यालयोः	विद्यालयेषु
4. विद्यायाम्	विद्ययोः	विद्यासु
5. छात्रायाम्	छात्रयोः	छात्रासु
6. गृहे	गृहयोः	गृहेषु
7. धने	धनयोः	धनेषु
8. मित्रे	मित्रयोः	मित्रेषु
2. 1. नीडेषु	2. तरणताले	3. वने
4. घटे	5. उद्याने	

पाठ-19

1. 1. द्रक्ष्यति	2. स्मरिष्यति	3. पास्यति
4. नंस्यति	5. पठिष्यति	6. खनिष्यति

7. लेखिष्यथः 8. गमिष्यन्ति
2. 1. सा कवितां स्मरिष्यति।
2. सः तरणताले तरिष्यति।

3. बालकाः मेलकं गमिष्यन्ति।
4. अश्वाः तीव्रं धाविष्यन्ति।
5. अहम् ग्रामं वत्स्यामि।
6. त्वम् कुत्र गमिष्यसि?

मिश्रित अभ्यासः

1.	पदानि	मूलशब्दः	लिङ्गम्	वचनम्	विभक्तिः
1.	विद्यायाम्	विद्या	स्त्रीलिंग	एकवचनम्	सप्तमी
2.	गंगायाः	गंगा	स्त्रीलिंग	एकवचनम्	पञ्चमी-षष्ठी
3.	विद्यालयेषु	विद्यालय	पुल्लिंग	बहुवचनम्	सप्तमी
4.	छात्राय	छात्र	पुल्लिंग	एकवचनम्	चतुर्थी
5.	उद्यानानि	उद्यान	नपुंसकलिंग	बहुवचनम्	प्रथमा-द्वितीया
6.	वाटिके	वाटिका	स्त्रीलिंग	द्विवचनम्	प्रथमा-द्वितीया
7.	अश्वयोः	अश्व	पुल्लिंग	द्विवचनम्	षष्ठी-सप्तमी
8.	देवानाम्	देव	पुल्लिंग	बहुवचनम्	षष्ठी
9.	कन्दुकेन	कन्दुक	नपुंसकलिंग	एकवचनम्	तृतीया
10.	पादैः	पाद	पुल्लिंग	बहुवचनम्	तृतीया
11.	गृहात्	गृह	नपुंसकलिंग	एकवचनम्	पञ्चमी
12.	मित्रस्य	मित्र	नपुंसकलिंग	एकवचनम्	षष्ठी
13.	शिक्षिकायै	शिक्षिका	स्त्रीलिंग	एकवचनम्	चतुर्थी
14.	दुग्धम्	दुग्ध	नपुंसकलिंग	एकवचनम्	प्रथमा-द्वितीया
15.	परिश्रमात्	परिश्रम	पुल्लिंग	एकवचनम्	पञ्चमी
16.	आम्नाणि	आम्न	नपुंसकलिंग	बहुवचनम्	प्रथमा-द्वितीया
17.	पत्रैः	पत्र	नपुंसकलिंग	बहुवचनम्	तृतीया
18.	रमया	रमा	स्त्रीलिंग	एकवचनम्	तृतीया
2.	क्रियापदानि	पुरुष	वचन	लकार	
	खेलामि	उत्तम	एकवचनम्	लट् लकारः	
	असि	मध्यम	एकवचनम्	लट् लकारः	
	लिखन्ति	प्रथम	बहुवचनम्	लट् लकारः	
	भजामः	उत्तम	बहुवचनम्	लट् लकारः	
	जिघ्रथ	मध्यम	बहुवचनम्	लट् लकारः	
	घ्रास्यति	प्रथम	एकवचनम्	लृट् लकारः	
	कूजामः	उत्तम	बहुवचनम्	लट् लकारः	
	खनतः	प्रथम	द्विवचनम्	लट् लकारः	
	अस्ति	प्रथम	एकवचनम्	लट् लकारः	
	स्थ	मध्यम	बहुवचनम्	लट् लकारः	
	भवावः	उत्तम	द्विवचनम्	लट् लकारः	
	तरथः	मध्यम	द्विवचनम्	लट् लकारः	
	क्रीडसि	मध्यम	एकवचनम्	लट् लकारः	
	आगच्छामि	उत्तम	एकवचनम्	लट् लकारः	
	भविष्यति	प्रथम	एकवचनम्	लट् लकारः	
	भ्रमतः	प्रथम	द्विवचनम्	लट् लकारः	

वससि
अस्मि

मध्यम
उत्तम

एकवचनम् लट् लकारः
एकवचनम् लट् लकारः

3. 1. शशकाः तीव्रं धावन्ति।
3. त्वम् बालिका असि।
5. वयम् छात्राः स्मः।
7. सा नगरं प्रति गच्छति।
9. सैनिकाः देशं रक्षन्ति।
2. कच्छपः शनैः-शनैः चलति।
4. छात्रा कवितां पठति।
6. युवाम् कुत्र वसथः?
8. अहम् शिक्षकः अस्मि।
10. गायिका गीतं गायति।